

الگوسازی نهادهای مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی ایران از نگاه متخصصان؛ با تأکید بر نهادهای غیردولتی

حجت ورمزیاری^{*}، فرحناز رستمی^{**} و شهپر گراوندی^{***}

تاریخ دریافت: ۲۰ آذر ۱۳۹۲

تاریخ پذیرش: ۹ اردیبهشت ۱۳۹۳

چکیده

یکی از الزامات توسعه کشاورزی عدالت‌محور و مؤلفه‌های مؤثر بر حکمرانی خوب، نهادسازی است. تجربه سایر کشورها نشان داده است که نهادهای کارآمد به‌ویژه در بخش غیردولتی، نقش بسزایی در ارتقاء کشاورزی خرده‌مالکی و مدیریت پایدار منابع طبیعی دارند. برخلاف اهمیت نهادها در توسعه کشاورزی خرده‌مالکی، این موضوع از سوی برنامه‌ریزان و مسوولان کشاورزی کشور مورد غفلت و کم توجهی واقع شده است. این امر می‌تواند ناشی از فقدان دیدگاه کل‌نگر به اجزاء توسعه کشاورزی باشد. از این‌رو، در پژوهش کیفی حاضر، سعی بر آن است با استفاده از روش تحقیق نظریه داده‌بنیان به شناسایی کارکردها و الگوسازی نهادهای مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی ایران، با تأکید بر بخش غیردولتی پرداخته شود. در این راستا نمونه‌های مورد مطالعه، متخصصانی بودند که با استفاده از نمونه‌گیری نظری و مبتنی بر هدف انتخاب شدند. به منظور گردآوری داده‌ها، از مصاحبه نیمه ساختاریافته بهره گرفته شد. روایی و پایایی نتایج، توسط روش تکثرگرایی داده‌ها و بازخورد از مشارکت‌کنندگان مورد تأیید قرار گرفت. تحلیل یافته‌ها نشان داد، توسعه «بنگاه‌های اقتصادی کوچک و متوسط» و ارائه کارکردهای «تحقیق، توسعه و تشویق نوآوری‌های بومی»، «مشاوره و طرح و ایده»، «شناسایی کارآفرینان و حمایت از کارآفرینی»، «پیمانکاری اراضی» و «مالی - بیمه‌ای» باید به منظور توسعه کشاورزی خرده‌مالکی، در برنامه نهادسازی غیردولتی بخش کشاورزی مد نظر قرار گیرند.

کلیدواژه‌ها: نهادسازی، کشاورزی خرده مالکی، فقرزدایی، نظریه داده‌بنیان.

* دکتری توسعه کشاورزی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول). varmaziyari@ut.ac.ir

** استادیار دانشکده کشاورزی دانشگاه رازی کرمانشاه. گروه ترویج و آموزش کشاورزی. fr304@yahoo.com

*** دانشجوی دکتری توسعه کشاورزی، دانشگاه رازی کرمانشاه. گروه ترویج و آموزش کشاورزی. sh_gervandi@yahoo.com

مقدمه و طرح مسئله

از آنجایی که کشاورزان خرده‌مالک، بخش عمده کشاورزان کشورهای در حال توسعه را تشکیل می‌دهند، لذا هرگونه راهبرد توسعه کشاورزی نظام‌مند، باید توجه ویژه‌ای نسبت به آنان داشته باشد و نحوه توانمندسازی ایشان را به‌خوبی مشخص کند. بخش عمده‌ای از فقیران، کشاورزان خرده‌مالک هستند، بنابراین راهبرد رشد کشاورزی باید به صورت فقیرگرا و فقرزدا تنظیم شود تا در نهایت بتواند زمینه‌ساز توسعه پایدار کشاورزی شود. معمولاً کشاورزان خرده‌مالک در موارد زیادی، ناتوان از کاربرد دارایی‌های خود به بهره‌ورترین شکل ممکن هستند و از این‌رو قادر به بهبود وضعیت مالی خود نیستند. در نتیجه، وجود نهادهایی به منظور افزایش توان آن‌ها در استفاده از دارایی‌ها، ضروری به نظر می‌رسد. در ده سال گذشته، به منظور مقابله با کاستی‌های موجود در بازارهای زمین، خدمات مالی، بازارهای نهاد و سازمان‌های تولیدکنندگان، تحولات وسیعی در نوآوری‌های نهادی در جهان پدیدار شده است. هرچند پیشرفت‌های قابل توجهی به وقوع پیوسته است، ولی اینگونه بازسازی نهادی در کشاورزی، به‌ویژه برای خرده‌مالکان و نواحی حاشیه‌ای، همچنان ناقص است (بانک جهانی، ۲۰۰۷).

هرچند نظام‌های بهره‌برداری خرده‌مالکی، بخش اعظم واحدهای بهره‌برداری کشور را تشکیل می‌دهند، ولی عملاً برنامه جامع و مشخصی برای سازماندهی این واحدها و بهبود وضعیت معیشتی آن‌ها از طریق توسعه و تکامل ظرفیت نهادی اجرا نشده است. این در حالی است که تجربیات نشان می‌دهد توسعه پایدار کشاورزی و هرگونه راهبرد پیشرفت وابسته به این نوع نظام‌ها می‌باشد. یکی از دلایل حرکت بطئی و کند نظام‌های کشاورزی کشور، عدم برنامه جامع، جدی و منسجم برای توسعه کشاورزی خرد و دهقانی است. معمولاً اغلب اقدامات وزارت جهاد کشاورزی، در راستای دستیابی به خودکفایی در محصولات اساسی طراحی و اجرا شده و به واحدهای بهره‌برداری خرد و دهقانی به عنوان عناصر منفعل نگریسته می‌شود که باید با اعطای مشوق‌ها به سمت تولید محصولات اساسی بروند. به بیان دیگر، دغدغه اصلی دستگاه اجرایی کشاورزی کشور، تأمین معیشت خانوارهای خرد و دهقانی نیست، بلکه تحقق اهداف از پیش تعیین شده در خصوص تولید میزان خاصی از محصولات کشاورزی است. البته خودکفایی در محصولات راهبردی با رعایت ملاحظات محیط‌زیستی ضرورت غیرقابل انکار برای کشور می‌باشد، ولی بحث اصلی آن است که در حال حاضر، هیچ نهاد(های) دولتی

الگوسازی نهادهای مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی ...

یا غیردولتی، دستورکار خاص و کل‌نگری برای مدیریت معیشت کشاورزان خرده‌مالک و خانوارهای آنان، به‌ویژه از طریق سازماندهی و ارتقاء تولید را ندارد. کشور ایران یکی از پیچیده‌ترین نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی را داشته و طبیعتاً این پیچیدگی، ارائه راهکارهای مناسب و همه‌جانبه‌نگر را برای مدیریت نیروی کار کشاورزی و توسعه کشاورزی ایجاب می‌کند و نمی‌توان با رویکردهای تقلیل‌گرایانه، انتظار تحقق توسعه کشاورزی را داشت، به‌گونه‌ای که در عین بهبود رشد کشاورزی، وضعیت معیشتی عموم کشاورزان نیز ارتقاء یافته و عدالت اقتصادی محقق شود.

با وجود عقب‌نشینی و کوچک‌سازی دولت، ظرفیت‌های نهادی در حوزه غیردولتی به منظور سازماندهی عوامل و الزامات توسعه کشاورزی عدالت‌محور و ارتقاء کشاورزی خرده‌مالکی به نحوی ایجاد و یا تقویت نشده است که این نهادها تعامل مؤثر با روستاها و کشاورزان داشته و به‌خوبی در مسیر توسعه کشاورزی از طریق تسهیل به‌کارگیری عامل دانش و اطلاعات نقش ایفا کنند. شواهد میدانی نیز حاکی از تداوم ساختار سنتی نظام‌های کشاورزی و تقطیع و تغییر کاربری اراضی کشاورزی و نیز عدم اشتغال بخش قابل توجهی از دانش‌آموختگان کشاورزی و منابع طبیعی در مشاغل کشاورزی است. در حقیقت مسأله اساسی این است که نهادسازی غیردولتی مأموریت‌محور، به عنوان یک مؤلفه اساسی توسعه کشاورزی در کشور مد نظر قرار نگرفته و برای آن یک نقشه راه مناسب و جامع تدوین نگردیده است، به‌گونه‌ای که نهادهای مختلف در قالب یک نظام، تشکیل و یا تقویت گردیده و هر یک، بخشی از اجزاء توسعه کشاورزی را مدیریت نموده و با یکدیگر هم‌افزایی داشته باشند تا در نهایت توسعه کشاورزی عدالت‌محور و دانش‌بنیان محقق شود.

از اینرو، هدف پژوهش کیفی حاضر آن است که با استفاده از روش تحقیق نظریه داده‌بنیان با دیدی کل‌نگر، به تدوین نهادهای غیردولتی مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی بپردازد. در این راستا، سؤال کلی پژوهش آن است که توسعه کشاورزی خرده‌مالکی کشور، در گرو چه تغییراتی در ظرفیت نهادی غیردولتی و کارکردهای آن است؟ در ادامه مطالب، به بررسی پیشینه نگاه‌های مرتبط با مسأله پژوهش پرداخته شده است.

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Younes Nourbakhsh

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

پیشینه موضوع

یکی از مهم‌ترین مباحث توسعه‌ای در جهان، نهادها هستند. نهادها به معنای عام خود شامل انواع مختلف؛ سازمان‌ها، بازارها، قراردادها، هنجارهای فرهنگی، قواعد رسمی و غیررسمی هستند که حقوق دسترسی به کالا و خدمات و مدیریت فضا و یا منابع را فراهم می‌آورند (هاتزیوس^۱، ۲۰۰۰). مفهوم نهادها اولین بار توسط اندیشمندانی مانند نورث^۲، گریف^۳، آسم‌آغلو^۴، جانسون و رایبسون^۵ و شرلی^۶ در تبیین رشد و توسعه کشورها مورد توجه قرار گرفت (متوسلی و نیکونستی، ۱۳۹۰). از دیدگاه طرفداران این نظریه، بسیاری از مشکلاتی که جامعه امروزی با آن مواجه می‌باشد ریشه در نهادها، تاریخ شکل‌گیری و نوع رابطه آن‌ها با مردم دارد (دهقان‌نژاد، ۱۳۸۵). از این‌رو نهادها و توسعه آن‌ها همواره در کانون توجه دولت‌ها، برنامه‌ریزان و محققان قرار داشته است و همین امر منجر به ورود این مفهوم به قلمروهای مختلف اقتصادی از جمله بخش کشاورزی شده است. بررسی‌های صورت گرفته نشان می‌دهد، بخش کشاورزی به ویژه کشاورزی خرده‌مالکی به دلیل چالش‌هایی مانند فقر، رویایی با تغییرات آب و هوایی و ... بیش از سایر بخش‌های کشاورزی نیازمند توسعه و نوآوری نهادی است (هازل و پولتون^۷، ۲۰۱۰ و پولتون و همکاران^۸، ۲۰۱۰). به طور کلی جوهرهٔ مبحث «نهادی نوین» بر این موضوع اشاره دارد که سطح بسیار پایین توسعه در فضای نهادی نواحی روستایی فقیر، توأم با تراکم اندک مبادلات، منجر به ریسک‌ها و هزینه‌های مبادله‌ای بالا در بازارهای مالی، نهاده‌ای و محصولات می‌شود. نهادها می‌توانند هزینه‌های مبادله‌ای معاملات اصلی به ویژه مبادلات مالی، نهاده‌ای و محصولات را در کشاورزی خرده‌مالکی کاهش دهند (دوروارد و همکاران^۹، ۲۰۰۴).

در تحقیقات دیگر محققان هم‌چون نیگامبو و رویندا^{۱۰} (۲۰۱۲)، فیشر^{۱۱} (۲۰۰۰)، پورطاهری و همکاران (۱۳۸۹)، مارکلوا و همکاران^۱ (۲۰۰۹)، کلیویتز و هانسن^۲ (۲۰۱۴)، فال‌سلیمان و

- 1 Hatzius
- 2 North
- 3 Greif
- 4 Acemoglu
- 5 Johnson & Robinson
- 6 Shirly
- 7 Hazell & Poulton
- 8 Poulton & et al
- 9 Dorward & et al
- 10 Nyagumbo & Rurinda
- 11- Ficher

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Younes Nourbakhsh

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

الگوسازی نهادهای مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی ...

حجی‌پور (۱۳۹۰) و شریف‌زاده، حسینی، کلانتری و اسدی (۱۳۸۶) نیز به اهمیت نهادهای دولتی و غیردولتی در توسعه کشاورزی خرده‌مالکی اشاره شده است. برای نمونه، ایجاد نهادهای مالی روستایی در کشورهای مختلف نظیر گرامین بنگلادش، رایکیات بانک اندونزی، بانک کشاورزی و تعاونی‌های کشاورزی تایلند توانسته است این کشورها را در کاهش فقر جوامع روستایی و دسترسی فقیرترین اقشار اجتماع به اعتبارات کوچک و نسبتاً ارزان و جلب مشارکت آنان یاری نماید (حسن‌زاده، ۱۳۸۴). نمونه‌ای دیگر از این تجربه موفق را می‌توان در کشاورزی کشور روسیه ملاحظه نمود. در دهه ۹۰، با شکل‌گیری نهادهای مبتنی بر بازار، تاثیرات معناداری بر رشد درآمدی کارآفرینان و ارتقاء سطح طبقات اجتماعی روستائیان روسیه صورت گرفت (وگرن، ۲۰۱۲). در برزیل نیز نهادهای غیردولتی به حمایت از کشاورزان خرده‌مالک ارگانیک‌کار پرداختند و سبب رشد و ترقی آن‌ها در دو دهه اخیر شدند (بلانس و کلدال^۴، ۲۰۱۲). هم‌چنین نتایج مطالعات اووین^۵ (۲۰۰۰) نشان داد نهادهای غیردولتی توانسته‌اند منجر به تلفیق دولت و نهاد بازار شوند و زمینه پویایی و تنوع اقتصادی را فراهم آورند.

مروری بر اقدامات نهادی صورت گرفته در حوزه داخلی نشان می‌دهد پس از پیروزی انقلاب اسلامی، نهادهایی مانند جهاد سازندگی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، کمیته امداد امام خمینی (ره)، صندوق قرض‌الحسنه توسعه اشتغال روستایی و دفتر امور مناطق محروم سابق اقداماتی را اتخاذ نمودند. ولی عمده نهادسازی در حوزه غیردولتی بخش کشاورزی پس از انقلاب، در دهه ۸۰ صورت گرفت. می‌توان اظهار داشت سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی، فراگیرترین نهادها از نظر پوشش تعداد زیادی از دانش‌آموختگان مرتبط است. پس از تصویب قانون سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی جمهوری اسلامی ایران در تیر ۱۳۸۰، این سازمان به شکل غیردولتی در مرداد ۱۳۸۱ تشکیل شد. با تصویب قانون «تأسیس سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی»، زمینه لازم برای نهادسازی عمده دیگر در حوزه غیردولتی، یعنی تدوین نظام صنفی کارهای کشاورزی فراهم شد. علاوه بر دو مورد فوق، صندوق‌های حمایت از توسعه بخش کشاورزی، از جمله مصادیق

1 Mrakelova & et al
2 Klewitz & Hansen
3 Wegren
4 Blanc & Kledal
5 Uvin

عمده نهادسازی در بخش غیردولتی به شمار می‌رود که همگام با سیاست‌های کوچک‌سازی دولت و برون‌سپاری وظایف تصدی‌گراانه تشکیل شدند. کانون‌های هماهنگی صنعت و دانش و نیز برخی شرکت‌های دانش‌بنیان در زمینه کشاورزی از دیگر نمونه‌های نهادسازی در بخش غیردولتی به شمار می‌روند که در چند سال اخیر شکل گرفته‌اند. در کنار این موارد، نهادهایی مانند تعاونی‌های تولید و روستایی و نیز کشت و صنعت‌ها و شرکت‌های سهامی زراعی در بخش کشاورزی فعالیت دارند. اصولاً هدف اساسی نهادهای اخیر متشکل کردن و استفاده بهینه از عوامل تولید کشاورزی به شمار می‌رود. پرداختن تفصیلی به عملکرد هر یک از این نهادهای غیردولتی در خصوص توسعه کشاورزی کشور از حوصله این بحث خارج است، ولی کوتاه سخن اینکه بنا به دلایل مختلف، این نهادها در ارتقاء کشاورزی خرده‌مالکی و تحقق رشد کشاورزی فقیرگرا دچار ضعف و چالش بوده‌اند.

روش پژوهش

به دلیل دانش بسیار اندک در حوزه نهادسازی غیردولتی در بخش کشاورزی ایران، مطالعه حاضر، با استفاده از روش تحقیق نظریه داده‌بنیان، در پی طراحی الگوی نهادهای مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی با تأکید بر نهادهای غیردولتی است. این روش، محققان را قادر می‌سازد تا به صورت استقرایی از طریق جمع‌آوری داده‌ها به صورت سیستماتیک و تجزیه و تحلیل آن‌ها به صورت همزمان به تدوین تئوری پایه اقدام نمایند (بوون^۱، ۲۰۰۶). افراد مورد مطالعه، با استفاده از نمونه‌گیری نظری و مبتنی بر هدف از بین اساتید جامعه‌شناسی روستایی، اقتصاد کشاورزی، علوم اقتصادی، کارشناسان اجرایی و مسئولان کنونی و سابق وزارت جهاد کشاورزی انتخاب شدند (جدول ۱). در مجموع، به منظور دستیابی به اشباع نظری، ۳۰ نفر مورد مطالعه قرار گرفتند. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، مصاحبه انفرادی نیمه‌ساختاریافته بود. پرسش‌های اساسی مصاحبه شامل «چه ساختار غیردولتی، برای پشتیبانی و سازماندهی واحدهای بهره‌برداری خانوادگی (به عنوان محور تولید) در فرآیند تولید، باید مد نظر قرار گیرد؟» و «نهادهای غیردولتی باید چه کارکردهایی را در راستای تحقق توسعه کشاورزی فقرزدا و سریع‌الرشد و تقویت ساختار مذکور ارائه دهند؟» بود.

1 Bowen

الگوسازی نهادهای مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی ...

جدول ۱- مشخصات مشارکت‌کنندگان در مصاحبه

شماره	سازمان	سن (سال)	سابقه کار (سال)	تخصص
۱	دانشگاه تهران	۶۸	۵۱	دکتری - جامعه‌شناسی
۲	دانشگاه شیراز	۶۸	۵۱	دکتری - اقتصاد کشاورزی
۳	مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت	۶۷	۴۵	دکتری - زراعت و اصلاح نباتات
۴	دانشگاه تهران	۶۷	۳۲	دکتری - مدیریت مالی
۵	دانشگاه شیراز	۶۵	۳۵	دکتری - اقتصاد کشاورزی
۶	دانشگاه شهید بهشتی	۶۳	۳۲	دکتری - ترویج و آموزش کشاورزی
۷	دانشگاه شیراز	۶۳	۴۷	دکتری - اقتصاد کشاورزی
۸	دانشگاه شیراز	۶۳	۳۳	دکتری - ترویج و آموزش کشاورزی
۹	مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی	۶۰	۳۳	دکتری - اقتصاد و برنامه‌ریزی
۱۰	دانشگاه شیراز	۵۹	۳۳	دکتری - ترویج و آموزش کشاورزی
۱۱	مؤسسه پژوهش‌های اقتصاد کشاورزی و برنامه‌ریزی روستایی	۵۵	۱۵	کارشناسی ارشد - اقتصاد کشاورزی
۱۲	دانشگاه تهران	۵۵	۲۲	دکتری - اکولوژی زراعی
۱۳	عضو هیات علمی	۵۳	۳۰	دکتری - علوم اقتصاد
۱۴	سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی	۵۱	۳۲	کارشناسی ارشد - توسعه روستایی و تشکل‌ها
۱۵	سازمان تعاون روستایی	۵۱	۲۰	کارشناسی ارشد - زراعت و اصلاح نباتات
۱۶	باشگاه اشتغال	۵۰	۲۶	دکتری - مدیریت کارآفرینی
۱۷	دانشگاه تهران	۵۰	۲۸	دکتری - علوم دامی
۱۸	بانک کشاورزی	۵۰	۱۵	کارشناسی - مدیریت مالی
۱۹	سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور	۵۰	۱۵	کارشناسی ارشد - مدیریت جنگل
۲۰	مؤسسه پژوهش‌های اقتصاد کشاورزی و برنامه‌ریزی روستایی	۴۹	۲۵	دکتری - جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی
۲۱	بنیاد برکت	۴۸	۱۵	دکتری - مدیریت مالی و کارآفرینی
۲۲	مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی	۴۷	۲۷	کارشناسی ارشد - مرتع و آبخیزداری
۲۳	دانشگاه تهران	۴۵	۲۲	دکتری - مرتع و آبخیزداری
۲۴	دانشگاه کرمان	۴۵	۱۱	دکتری - اقتصاد کشاورزی
۲۵	بانک کشاورزی	۴۵	۷	دکتری - مدیریت مالی
۲۶	مؤسسه پژوهش‌های اقتصاد کشاورزی و برنامه‌ریزی روستایی	۴۳	۲۵	دانشجوی دکتری - مدیریت راهبردی
۲۷	دانشگاه کردستان	۴۲	۶	دکتری - مدیریت جنگل
۲۸	دانشگاه علامه طباطبایی	۴۱	۱۲	دکتری - اقتصاد کشاورزی
۲۹	سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور	۴۰	۶	کارشناسی ارشد - جنگل و مرتع
۳۰	سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور	۳۸	۷	دکتری - مدیریت جنگل

هر مصاحبه به طور متوسط، ۷۰ دقیقه به طول انجامید. در راستای دستیابی به روایی و پایایی، از سه‌وجهی‌سازی^۱ مبتنی بر راهبرد «تکثرگرایی داده» استفاده شد. این راهبرد بر جمع‌آوری اطلاعات از منابع مختلف تأکید دارد. از سوی دیگر به منظور تأمین روایی تحقیق علاوه بر تکثرگرایی داده، از

1 Triangulation (روش مثلث‌سازی)

استراتژی «بازخورد از مشارکت کننده»^۱ نیز بهره گرفته شد. به عبارت دیگر، تفسیر محقق از اظهارات مصاحبه‌شوندگان، به آن‌ها ارایه می‌گردید و با توجه به بازخوردهای دریافتی، اصلاحات ضروری در برداشت‌ها انجام می‌شد. همزمان با جمع‌آوری داده‌ها، محققان سعی نمودند با استفاده از کدگذاری‌های متداول در نظریه داده‌بنیان به تدوین الگوی مربوطه بپردازند. در این راستا، در هر گام جمع‌آوری داده، تیم پژوهش به پیاده‌سازی و بررسی نوارهای ضبط شده و یادداشت‌های میدانی پرداختند. سپس مطالب به شیوه خط به خط مورد بررسی قرار گرفتند و جملات مرتبط با سؤالات اصلی پژوهش مشخص شدند. محققان سعی نمودند با استفاده از تکنیک مرور مجدد و مقایسه دائمی داده‌ها^۲، درک خود از آن‌ها و پیوندهای مربوطه را نشان دهند. در این اقدام، اجزاء مشابه در هم ادغام و موارد تکراری حذف شدند. به طور کلی، تجزیه و تحلیل داده‌ها و تفسیر آنها از طریق کدگذاری در سه مرحله انجام شد. این مراحل به ترتیب شامل ایجاد طبقات اطلاعاتی (کدگذاری باز)، انتخاب یکی از این طبقات و قرار دادن آن در یک مدل نظری (کدگذاری محوری) و سپس استنباط یک روایت یا داستان از روابط درونی این طبقات (کدگذاری انتخابی) بود.

یافته‌های پژوهش

۱- کدگذاری باز

نتیجه این مرحله، شناسایی ۹۷ جمله کلیدی، ۲۸ مفهوم، ۱۲ خرده مقوله و ۶ مقوله بود. به دلیل حجم بالای جمله‌های کلیدی، تنها به آوردن جمله‌های نمونه در جدول (۲) اکتفا شده است.

---

1 Participant feedback
2 Constant comparison

الگوسازی نهادهای مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی ...

جدول ۲- مقوله‌های شناسایی شده در طی کد گذاری باز

مقوله‌ها	خرده مقوله‌ها	مفهوم‌ها	جمله‌های نمونه
توسعه بنگاه‌های کوچک و متوسط	مقوله‌ها	مفهوم‌ها	جمله‌های نمونه
	خرده مقوله‌ها	مفهوم‌ها	جمله‌های نمونه
ارائه مشاوره و طرح و ایده	خرده مقوله‌ها	مفهوم‌ها	جمله‌های نمونه
	خرده مقوله‌ها	مفهوم‌ها	جمله‌های نمونه
نظم تحقیق، توسعه و تشویق نوآوری‌های بومی	خرده مقوله‌ها	مفهوم‌ها	جمله‌های نمونه
	خرده مقوله‌ها	مفهوم‌ها	جمله‌های نمونه
شناسایی کارآفرینان و حمایت از کارآفرینی	خرده مقوله‌ها	مفهوم‌ها	جمله‌های نمونه
	خرده مقوله‌ها	مفهوم‌ها	جمله‌های نمونه

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Younes Nourbakhsh

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricedst.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

توسعه روستایی، دوره پنجم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۲

ادامه جدول ۲-

مقوله‌ها	خرده مقوله‌ها	مفهوم‌ها	جمله‌های نمونه
ارائه کارکردهای ملی - بیمه ای متناسب	عدم تناسب ساختاری نظام بانکی و مالی کشور برای توسعه بنگاه‌های کشاورزی کوچک و متوسط	• عدم پاسخگویی و توجه نظام بانکی موجود به کسب و کارها و بنگاه‌های کشاورزی کوچک و متوسط	-پروسه کند و دیوانسالارانه بانک‌ها، کارآفرینان را بیچاره کرده است زیرا دیگر توجهات طرح از بین می‌رود.
		• ضرورت شراکت و نظارت نهاد وام‌دهنده	-همیشه در جامعه روستایی، بانک وام می‌دهد و فقط برایش مهم آن است وام برگردد و سوخت نشود. عملاً مهم نیست که وام کجا مصرف می‌شود.
		• لزوم اعتماد به کارآفرین و تأمین سریع و به‌موقع نیاز مالی	-باید برای توسعه بنگاه‌های کوچک و متوسط در کشاورزی، مهندسی مجدد اساسی در نگرش‌های پدرسالارانه ایجاد شود. باید محوریت را به کارآفرینان بدهیم و معتقد باشیم که آنها بهتر از ما بلدند.
		• ضرورت شناسایی و جذب سرمایه‌های مردم و ایجاد پیوند بین کارآفرین و سرمایه‌گذار	-جایی راهم نمی شناسم که بدانم چگونه باید در بخش کشاورزی، سرمایه گذاری کنم. اگر بدانم و مطمئن شوم وارد می‌شوم.
ایجاد نهادهای خدمات بازرگانی و بیمه		• نهادهای ارایه خدمات بازرگانی، مالی و بیمه کشاورزی	-باید مجموعه هایی باشند که خدمات بازرگانی، خدمات مالی به تولیدکنندگان ارایه دهند.
		• حمایت از نهادهای مالی، تضمین سرمایه‌گذاری و خطرپذیری	-سیستم حمایت کننده باید وثیقه تعاونی‌های روستایی برای اخذ وام شود. باید برای حل مشکل وثیقه کشاورزان، نهادهایی به ایفای نقش تضمین بازگشت اعتبار بردازند.
		• ناطمینانی و عدم رغبت به سرمایه‌گذاری بر زمین در مزارع کاری و اجاره‌کاری کوتاه‌مدت	-البته در مزارع مالک بر نحوه استفاده از زمین نظارت دارد ولی هیچ کدام از طرفین علاقه ای به سرمایه گذاری برای بهبود زمین ندارند.
		• مزارع ابراری برای تأمین نیروی کار و رفع نگرانی‌های مربوطه	-عموماً مزارع کار، کشاورزی است که خانواده پنج نفره داشته و نیروی کار را از خانواده خود تأمین می‌کند.
توسعه و ساماندهی نظام پیمانکاری اراضی	ضرورت ایجاد قالب‌های کلی مناسب و در عین حال انعطاف‌پذیر برای اجاره‌کاری و تثبیت رسمی مالکیت کشاورزان بر اراضی خود و ایجاد بازارهای اجاره زمین شفاف	• ایجاد حق آب و گل برای مستأجر در اجاره‌کاری	-مزارع از این نظر بهتر از اجاره است که کوتاه مدت بوده و حق آب و گل برای اجاره کننده در مورد زمین ایجاد نمی‌کند.
		• عدم رسمیت قرارداد اجاره و وجود ابهامات	-اجاره کاری در ایران بسیار لجام گسیخته است.
		• ذهنیت منفی نسبت به از بین رفتن مالکیت شخصی، مانعی برای بهبود فضای کسب و کار	-چون اراضی کشاورزی زمان اصلاحات ارضی و در موقع انقلاب مورد تنش واقع شدند، لذا به نوعی کسی به مالکیت کشاورزی دل نمی‌بندد.
		• قابلیت نظام اجاره‌کاری در توسعه کشاورزی	-بازارهای اجاره زمین می‌توانند زمین را موقتاً از فرد ناکارآمد گرفته و در اختیار فرد کارآمد قرار دهند.
ضرورت توسعه کشاورزی قراردادی		• ایجاد بازار تضمینی برای تولیدات کشاورزی و تضمین تأمین نهاده‌ها	-در کشاورزی قراردادی فرد یا نهاد کارفرما، نهاده و آموزش و برخی خدمات دیگر را در اختیار کشاورز قرار داده و محصول وی را نیز می‌خرد؛ در عوض کشاورز در واقع، زمین و آب و نیروی کار خود را در اختیار او قرار می‌دهد.
		• کشاورزی قراردادی در زیربخش دامی	-شرکت‌های سرمایه‌گذاری که نهاده تولید را در اختیار دامدار قرار دهند و محصولش را خریداری و فرآوری کنند، در ایران در بخش دامی خوب راه نیفتاده است.

منبع: یافته‌های تحقیق

۲- کدگذاری محوری

پس از انجام طبقه‌بندی و مقوله‌پردازی در کدگذاری باز، زمینه برای شکل‌گیری نظریه مبنایی از طریق کدگذاری محوری^۱ فراهم گردید. در این پژوهش، توسعه «بنگاه‌های اقتصادی کوچک و متوسط» و ارائه کارکردهای «تحقیق، توسعه و تشویق نوآوری‌های بومی»، «مشاوره و طرح و ایده»، «شناسایی کارآفرینان و حمایت از کارآفرینی»، «پیمانکاری اراضی» و «مالی- بیمه‌ای» به عنوان مقوله‌هایی شناسایی شدند که نقش اساسی در توسعه ظرفیت نهادی غیردولتی بخش کشاورزی ایران دارند، هرچند در حال حاضر به شکل مناسب ارائه نمی‌شوند. در ادامه به تشریح هر یک از این مقوله‌ها پرداخته می‌شود، تا در نهایت، طبقه محوری مشخص گردد.

۲-۱- توسعه بنگاه‌های اقتصادی کوچک و متوسط

برداشت‌های میدانی نشان داد، نگره‌داشتن کشاورزان خرده‌مالک در وضعیت کنونی، منجر به رشد و بهبود عدالت نشده و کماکان شاهد کاهش رضایت شغلی کشاورزان و تغییر کاربری اراضی کشاورزی خواهیم بود. لذا دولت باید به‌طور جدی، برنامه‌ای را برای تحقق کشاورزی دانش‌بنیان و بهبود وضع معیشتی کشاورزان خرده‌مالک طراحی و اجرا کند. در حقیقت، ارتقاء کشاورزی خرده‌مالکی در گرو سازماندهی کشاورزان و بهبود نظام خرد و دهقانی است. چرا که «بعاد کشاورزی کشاورزان خرده‌پا باید در حدی باشد که صرف کند». مانع اساسی به‌کارگیری مناسب عامل دانش در تولید کشاورزی کشور و نهایتاً توسعه کشاورزی عدالت‌محور، پراکنده بودن کشاورزان و عدم توجه کافی به توسعه تشکلهایی است که بتوانند خدمات پشتیبانی‌کننده نظام‌های بهره‌برداری خرد و دهقانی را به صورت مؤثر عرضه کنند. این امر سبب استفاده نامناسب از مهمترین عامل توسعه، یعنی سرمایه انسانی بخش شده است. به منظور بهبود وضعیت کشاورزان خرده‌مالک «باید ساختاری وجود داشته باشد که از این واحدهای بهره‌برداری خانوادگی (به عنوان محور تولید) در همه سطوح یعنی کشت و کار و اشتغال و ... حمایت کند». کارشناسان معتقدند که قالب بنگاه‌های اقتصادی کوچک و متوسط، می‌تواند کارآفرینی کشاورزی و تنوع‌بخشی به مزرعه را توسعه داد و کشاورزان خرده‌مالک را متشکل کرد و معیشت بهتری را برای آنان به ارمغان آورد. یکی از اساتید در تشریح اثربخشی این بنگاه‌ها و ویژگی‌های آن‌ها تصریح می‌کند «شرکت‌های کوچک بین ۵۰ - ۵ نفر کارکن دارند و شرکت‌های متوسط بین ۲۰۰ - ۵۰ نفر کارکن دارند. شرکت‌های خیلی کوچک نهایتاً ۵ نفر کارکن دارند. شرکت‌های بزرگ بالاتر از ۲۰۰ نفر کارکن دارند. کارآفرینان بیشتر در فضای بنگاه‌های کوچک و متوسط فعالیت می‌کنند و ضریب تأثیر آنها زیاد است. این بنگاه‌ها می‌توانند کشاورزی کشور را

1 Axial coding

تکان دهند». کسب و کارهای کوچک و متوسط می‌توانند به تدریج با گسترش دامنه فعالیتی خود، سرمایه‌های عموم افراد جامعه را جذب پروژه‌های خود کنند. همچنین ایجاد شرکت‌های کشاورزی و استقرار نظام کارفرمایی، به بیمه اجتماعی کشاورزان نیز کمک می‌کند. «زیرا شرکت‌های بیمه برای بیمه کردن کسب و کارهای خرد با تعداد کارگر کم رغبت چندانی ندارند ولی اگر شرکت به یک میزان رشد یابد، قیمت تمام شده برای بیمه هر نفر کارگر کاهش پیدا می‌کند».

در این زمینه، یکی از اساتید تأکید می‌نمود که «برای ایجاد کسب‌وکارهای کوچک و متوسط و نیز شرکت‌های بزرگ و سهامی عام در بخش کشاورزی، باید در فاز اول بر روی کارآفرینان تکیه کرد و محور را باید فرد کارآفرین گذارد، نه تک تک کشاورزان». وی دلیل خود را در ضریب تبدیل بالای کارآفرین و خلق ارزش و ثروت بیشتر دانسته و نیز عقیده دارد که «کارآفرین می‌تواند با ۵ نفر کشاورز خرده‌پا صحبت کند و آنها را استخدام نماید و به صورت برون‌سپاری^۱ زمین آنها را مدیریت یکپارچه کند». در این خصوص به تجربه بنیاد برکت^۲ اشاره می‌شود: «الآن در کردستان یک کارخانه با تمام کشاورزان گوجه‌کار منطقه قرارداد بسته و گوجه‌های آنها را پیش خرید کرده است. ما نیامدیم کشاورزان را تک‌تک حمایت کنیم. از مدیر آن کارخانه که فرد کارآفرینی بود و بلد بود چگونه کسب و کار راه بیندازد، حمایت کردیم. این سبب شده که تا سه روز کامیون‌های گوجه‌فرنگی برای تحویل بار پشت کارخانه صف می‌کشند. این همان فردی بود که به دلیل نیاز به ۲ میلیارد تومان، کارخانه اش خوابیده بود و داشتند زندانی اش می‌کردند. ما به وی ۲ میلیارد تومان تزریق کردیم و این مبلغ سیستم را تکان داد. اگر همان را به کشاورزان می‌دادیم الان این دستاوردها حاصل می‌شد؟».

«کارآفرین منطق اقتصادی دارد و می‌داند که به نفعش نیست برای تولید محصولات اولیه کارخانه خود، برود زمین بخرد و تولید کند. بنابراین از همان کشاورزان محلی استفاده می‌کند و با آنها قرارداد می‌بندد». در این خصوص، ذکر روایت موفقیت نقش‌آفرینی یک کارآفرین در متشکل کردن اهالی روستا و ایجاد معیشت پایدارتر برای آنان از زبان یکی از مسؤولان سابق سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری می‌تواند روشن‌گر باشد.

1 outsourcing

۲ لازم به ذکر است که بنیاد برکت، نهادی است که زیر نظر ستاد اجرایی فرمان حضرت امام (ره) با هدف محرومیت‌زدایی فعالیت می‌کند. این بنیاد الگوی بدیع و مطلوبی در تنوع‌بخشی مزرعه و توسعه کسب و کارهای کشاورزی دارد و خطرپذیری به عنوان یکی از مهمترین کارکردهای این بنیاد به شمار می‌رود. نهاد مذکور، از طرح‌های متوسط و کوچک در حد ۱/۵ میلیارد تومان حمایت می‌کند. بنیاد برکت در اعطای تسهیلات به کارآفرین بسیار سریع عمل می‌نماید و معیارها و نحوه ارزیابی آن بدیع و کارآمد است. چون کارآفرین خود، بخش مهمی از سرمایه را تأمین می‌کند، لذا فرض اولیه بنیاد در ارزیابی وی بر آن است که خود فرد، ارزیابی سوددهی طرح را دقیق‌تر از بنیاد انجام داده و لذا بنیاد در ارزیابی او سختگیری‌های نظام سنتی بانکی کشور را تکرار نمی‌کند. ملاک اصلی برای بنیاد در تأیید فرد کارآفرین سطح تحصیلات فرد نیست، بلکه مهارت، عرق و اعتبار محلی و چسبندگی وی به طرح است.

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Younes Nourbakhsh

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

الگوسازی نهادهای مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی ...

«دکتر یخکش در روستایی به نام یخکش در ارتفاعات مازندران که اهالی آن گندم دیم می‌کاشتند و وضعشان خیلی خراب بود، به مردم توصیه کرد گل گاوزبان بکارند و در عین حال مسیر بازاریابی آن را نیز در نظر گرفت؛ چون الان گل گاوزبان کیلویی ۸۴ هزار تومان است، ولی واسطه‌ها از روستایی نهایتاً ۱۰ هزار تومان می‌خرند. مافیا و واسطه‌ها مانع می‌شوند. ولی چون کسی مثل یخکش که دلسوز بود و عرق داشت و رهبری می‌کرد، همه شان پولدار شدند. وی گل گاوزبان را فرآوری هم می‌کرد و الآن به آلمان هم صادر می‌کند. بنابراین روستا در متنوع‌سازی یک جلودار و رهبر (چه به صورت تشکل و چه فردی) می‌خواهد».

لذا اعتبارات تولیدی را باید در اختیار افرادی قرار داد که توان، دانش و مهارت استفاده سودآور از آن را داشته باشد. البته این موضوع به مفهوم نادیده گرفتن حقوق کشاورزان خرده‌مالک و حاکم کردن روابط کار استثمار و مبتنی بر سرمایه‌داری نیست.

۲-۲- نهادهای مشاوره‌ای و ارائه طرح و ایده

نهادهای مشاوره‌ای و ارائه طرح و ایده، یکی دیگر از نهادهای مؤثر در توسعه کشاورزی خرده‌مالکی هستند که می‌توانند به پایایی و موفقیت بنگاه‌های کوچک و متوسط کمک کنند. بر اساس یافته‌های میدانی اهمیت این نهاد به اندازه‌ای است که یکی از اساتید در کنار تضمین تداوم مالکیت خرده‌مالکان، آن را به عنوان شرط دوم ایجاد پیوند بین خرده‌مالکان و شرکت‌های دانش‌بنیان دانسته است. به قول یکی از کارآفرینان نمونه کشور که اکنون مسئولیت یکی از مراکز ایده‌پردازی و کارآفرینی کشور با عنوان «باشگاه اشتغال» را بر عهده دارد، «هزار نفر می‌روند در کاری سرمایه‌گذاری می‌کنند که قبل از آن‌ها ۹۹۹ نفر در آن سرمایه‌گذاری کرده و شکست خورده‌اند. چون اطلاعات و گردش آن وجود ندارد، کسی راهنمایی نمی‌شود». هم‌چنین تعدادی از کارشناسان عنوان نمودند «لان سیلی از دانش‌آموختگان کشاورزی و افراد دیگر وجود دارند که به دنبال سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی هستند، ولی هیچ مرکزی در کشور وجود ندارد که سرمایه‌گذاران را راهنمایی کند و مشاوره بدهد». همان‌گونه که ملاحظه می‌شود تمامی موارد فوق نمایانگر خلاء نهادهای مشاوره‌ای و ارائه طرح و ایده در بخش کشاورزی است. در همین راستا یکی دیگر از اساتید که دارای تجربه عملی زیادی نیز است، بر ایجاد روستای دانش‌بنیان تأکید می‌کند و آن را روستایی می‌داند که «در آن تمام طرح‌های جدید توسط یک اتاق فکر قدرتمند به صورت الگویی ایجاد شود».

۲-۳- نظام تحقیق، توسعه و تشویق نوآوری‌های بومی

طبق یافته‌های تحقیق، صاحب‌نظران معتقدند که بخش کشاورزی کشور سال‌هاست که شاهد نوآوری‌های اساسی و کاربردی نبوده است. به قول یکی از کارشناسان «حُب این گاو و یونجه را که ۱۰ هزار سال پیش رواج یافته است. ما چه فعالیت جدیدی به آن افزوده‌ایم». با وجود پسماند بالایی که در بخش

توسعه روستایی، دوره پنجم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۲

کشاورزی کشور وجود دارد، فناوری‌های مناسبی برای کاهش آنها و حتی برای فرآوری آنها توسعه نیافته‌اند. مسئول سابق یکی از دستگاه‌های دولتی می‌گوید «ما تفاهم‌نامه‌ای با تحقیقات وزارتخانه برای تجاری کردن تحقیقات امضا کردیم. گفتیم چند تحقیق انجام شده گفتند ۴۰ هزار تحقیق انجام شده و ۵۰۰ عدد آنها قابلیت تجاری شدن را دارند. از آن ۵۰۰ تا نهایتاً گفتند ۱۰۰ تحقیق قابل تجاری شدن است. این همه مراکز تحقیقاتی داریم، ۱۰۰ عدد تحقیق کاربردی؟!».

۲-۴- نهادهای شناسایی کارآفرینان و ایجاد فضای توانمندساز

یکی از اساسی‌ترین الزامات شکل‌گیری بنگاه‌های کوچک و متوسط، شناسایی و حمایت از کارآفرینان است. در حال حاضر، برخی از افراد محلی در روستاها دارای قابلیت‌های کارآفرینی هستند و می‌توانند به خوبی در مسیر توسعه اقتصادی روستاها مؤثر باشند. یکی از مسؤولان معتقد است «همه جای ایران به ضرس قاطع کارآفرین دارد. جای نهادهایی خالی است که کارآفرینان کشاورزی در کشور را شناسایی کنند». شواهد حاکی از آن است که هیچ نهاد مشخص و فراگیری برای شناسایی و حمایت گام به گام از آنها در عمل وجود ندارد. به عقیده یکی از مصاحبه‌شوندگان، «خیلی از روستاها دارای افرادی (ساکن و غیرساکن) هستند که قدرت کارآفرینی را داشته و دارای طرح‌ها و ایده‌های مناسبی هستند. ولی به دلیل عدم حمایت مالی و نیز بعضاً برخورد‌های نامناسب نظام دیوان‌سالاری، حاضر به سرمایه‌گذاری و کارآفرینی نیستند». کارشناسان معتقدند ایجاد مراکز دولتی به اسم مراکز کارآفرینی پاسخگو نبوده و باید از مدل‌های مناسبی برای این کار استفاده کرد. علاوه بر این، روستاها دارای قابلیت‌های عمده‌ای برای توسعه و شکوفایی اقتصادی هستند. ولی روستاییان به دلیل پایین بودن اعتماد به نفس و عدم تسلط بر دانش مربوطه، قادر به بهره‌برداری از آن نیستند. شکوفایی توان محلی و ایجاد فرهنگ کار و تولید در گرو وجود و بروز نهادهای تسهیل‌گر و برانگیزاننده متشکل از منابع انسانی خلاق، فعال و متخصصی است که با برگزاری نشست‌های مختلف و مطالعه عوامل مربوطه، اعتماد کارآفرینان و رهبران محلی را جلب کرده و موتور توسعه را روشن کنند.

۲-۵- نهادهای مالی-بیمه‌ای مناسب

مصاحبه‌های صورت گرفته با متخصصان کلیدی نشان داد در نهادهای مالی- بیمه‌ای کشور (مانند بانک‌ها) اولویت‌ها اعتباری به طرح‌های بزرگ داده می‌شود و کمتر به طرح‌ها در شرکت‌های کوچک و متوسط توجه می‌شود. یکی از اساتید مدیریت مالی که خود سابقه مدیریت کلان در نظام بانکی کشور را داشته است، اظهار می‌کند «۱۰ درصد حجم مدت زمانی که یک کارشناس بانک برای طرح‌های اقتصادی اعم از بزرگ و کوچک می‌گذارد، یکسان است؛ بنابراین بانک‌ها بررسی طرح‌های بنگاه‌های کوچک و متوسط را در

الگوسازی نهادهای مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی ...

اولویت‌های آخر بررسی خود قرار می‌دهند». وی ادامه می‌دهد «هرچند ممکن است طرح کوچک مثلاً ۵۰۰ میلیون تومانی هم توجیه اقتصادی داشته باشد، ولی سیستم تصمیم‌گیری بانک به گونه‌ای طراحی شده است که اولویت را به طرح‌های بزرگ می‌دهد. بنابراین اکثر شرکت‌های کوچک و متوسط در نظام بانکداری ما مظلوم واقع می‌شوند». ادامه این روند می‌تواند سبب راکدن شدن و به حاشیه راندن بنگاه‌های کوچک و متوسط در بخش کشاورزی شود. هم‌چنین یکی از صاحب‌نظران مدیریت مالی اظهار می‌کند «طرح‌های بنگاه‌های کوچک و متوسط به شدت نسبت به منابع مالی کوتاه‌مدت و گردش مالی حساس‌اند. این بنگاه‌ها سرمایه‌بر نیستند و غالباً سرمایه مورد نیاز آن‌ها باید به منظور خرید مواد اولیه و ... سر موقع فراهم باشد، وگرنه کارشان می‌خواهد».

علاوه بر این یکی دیگر از اساتید اظهار می‌داشت «...جایی را هم نمی‌شناسم که بدانم چگونه باید در بخش کشاورزی، سرمایه‌گذاری کنم. اگر بدانم و مطمئن شوم وارد می‌شوم». مطمئناً شمار این قبیل افرادی که علاقه‌مند به سرمایه‌گذاری مطمئن در بخش کشاورزی هستند، در جامعه کم نبوده و با ایجاد نهادهای مناسب و معتبر می‌توان سرمایه‌های ایشان را در مسیر توسعه کشاورزی به جریان انداخت. کارشناسان معتقدند «اگر مردم (به ویژه مردم شهری) در خصوص چگونگی سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی راهنمایی شوند، وارد تولید می‌شوند». بنابراین «این شرکت‌های خدمات مالی و مهندسی، باید به کشاورز یا شرکاء برای جذب و تأمین سرمایه کمک کنند. این شرکت‌ها می‌توانند در فعالیت‌های بیمه‌ای و پیش خرید (یا قراردادهای آتی) وارد شوند». به طور کلی می‌توان اظهار داشت که در وضعیت کنونی خلأ نهادهای مالی نوآور، انعطاف‌پذیر، چابک و خطرپذیر، منجر به کندتر شدن فرآیند توسعه و تجاری‌سازی نوآوری و کارآفرینی شده است.

۲-۶- توسعه و ساماندهی نظام پیمانکاری اراضی

بررسی‌های میدانی نشان داد نظام اجاره‌کاری می‌تواند زمین را موقتاً از فرد ناکارآمد گرفته و در اختیار فرد کارآمد قرار دهد. از این رو، نظام اجاره‌کاری می‌تواند به عنوان یک مدل بهره‌برداری مناسب تلقی شود و سبب انتقال مهارت، اعتماد به نفس و... به کشاورزان محلی شود. لازم به ذکر است بررسی‌های دقیق‌تر در این رابطه حاکی از آن است که این نظام دچار مشکلاتی از قبیل شفاهی بودن قراردادها، فقدان ضابطه روشن برای تعریف تعامل اجاره‌کار و موجر و ساماندهی مؤثر آن‌ها و عدم نظارت مناسب بر مبلغ اجاره است. البته در عین حال نباید به گونه‌ای مقررات را وضع کرد که شکل اجاره‌کاری در تمام کشور یکسان شود و روش‌های بومی کشور مختل شود.

یکی از کارشناسان در نقد نظام مزارعه در بخش کشاورزی اظهار می‌کند «مزارعه به کشاورزی آسیب بزرگی می‌زند. بازده زمین را کاهش می‌دهد. بازده زمین را بین مالک و مزارع کار تقسیم می‌کند. نه مالک و نه مزارعه‌کار مایل به سرمایه‌گذاری در زمین نیستند. مالک می‌گوید اگر من سرمایه‌گذاری کنم، مزارعه‌کار سودش را

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Younes Nourbakhsh

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.riced.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

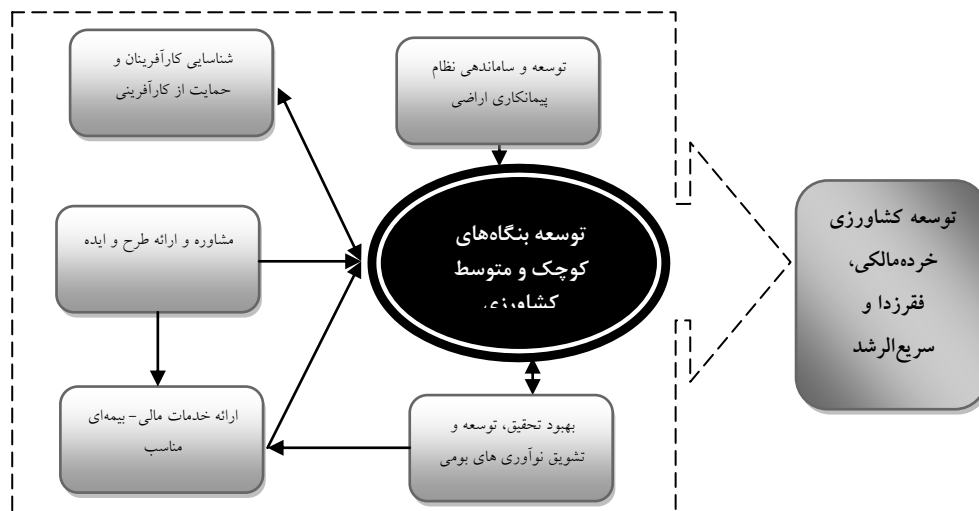
ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

می‌برد». از سوی دیگر «مزارعه‌کاری، امنیت شغلی برای مستأجر ایجاد نمی‌کند. مزارعه‌کار هم می‌گوید سال بعد معلوم نیست که من باشم که بخواهم بر روی آن سرمایه‌گذاری کنم. بنابراین حتی اگر طرفین پول هم داشته باشند، سرمایه‌گذاری نمی‌کنند». البته بنا به اظهار کارشناسان «مزارعه از این نظر بهتر از اجاره است که کوتاه‌مدت بوده و حق آب و گل برای اجاره‌کننده در مورد زمین ایجاد نمی‌کند».

هم‌چنین یافته‌های پژوهش نشان داد ذهنیت منفی درباره از بین رفتن مالکیت شخصی، مانعی برای توسعه نظام پیمانکاری و سرمایه‌گذاری محسوب می‌شود. به اعتقاد یکی از صاحب‌نظران «اگر یک شرکت دانش‌بنیان بیاید به من کشاورز بگوید اگر مدیریت زمینت را به من بدهی، دو میلیون درآمد ایجاد می‌کنم که ۵۰۰ هزار تومان شما و ۵۰۰ هزار تومان مال من، من کشاورز این کار را نخواهم کرد. چون نگران مالکیت خودم هستم». «مردم هنوز از تقسیم مجدد اراضی ترس دارند که این موضوع باید از طریق تبلیغات مدبرانه از بین برود». کارشناسان عقیده دارند «اگر سیستمی وجود داشته باشد که بنیاد مالکیت را محترم بداند، زارعان حاضر می‌شوند زمین‌های خود را در اختیار شرکت دانش‌بنیان برای بهره‌برداری علمی بدهند».

همان‌طور که شکل (۱) نشان می‌دهد، ارتقاء کشاورزی خرده‌مالکی در گرو سازماندهی کشاورزان و بهبود نظام‌های کشاورزی خرد و دهقانی است، به‌گونه‌ای که صرفه‌مقیاس در فعالیت‌های کشاورزی حاصل شود. بنابراین در اینجا، توسعه بنگاه‌های کوچک و متوسط کشاورزی به عنوان طبقه محوری مطرح است که سایر مقوله‌ها با آن مرتبط هستند.

شکل ۱- مدل اکتشافی نهادهای موثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی

منبع: یافته‌های تحقیق

الگوسازی نهادهای مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی ...

در ادامه فرآیند تجزیه و تحلیل داده‌ها، با استفاده از کدگذاری انتخابی^۱ به یکپارچه‌سازی و پالایش نظریه پرداخته شد.

۳- کدگذاری انتخابی

هدف از کدگذاری انتخابی، امتزاجی بر تمام مراحل تحلیل است. نظریه تکامل یافته باید متمرکز بر محوریتی باشد که مقوله مرکزی یا هسته نامیده می‌شود و نمایانگر مضمون اصلی پژوهش است (اشتراوس و کرین، ۱۹۹۰؛ صلصالی، فخرموحدی و چراغی، ۱۳۸۶). یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد تحقق توسعه کشاورزی عدالت‌محور در ایران که از مسیر ارتقاء کشاورزی خرده‌مالکی می‌گذرد، در گرو ایجاد یک ساختار حمایتی تحت عنوان بنگاه‌های کوچک و متوسط با محوریت افراد کارآفرین است؛ به‌ویژه در شرایط کنونی که دولت اقدام به واگذاری امور تصدی‌گرانه و کوچک‌سازی گرفته است و حمایت‌های دولتی از حوزه‌های مختلف در بخش کشاورزی از جمله تحقیقات، ترویج، بازاریابی و غیره در حال کاهش است. در واقع این بنگاه‌ها، سطح توسعه در فضای نهادی نواحی روستایی را ارتقاء بخشیده و هزینه‌های مبادله‌ای معاملات اصلی به ویژه مبادلات مالی، نهاده‌ای و محصولات را در کشاورزی خرده‌مالکی کاهش خواهند داد. یک نمونه روشن از اثربخشی نهادهای مذکور، اقدام دکتر یخکش در روستای یخکش ارتفاعات مازندران است که با تسهیل‌گری و حمایت از جامعه محلی، نوع کشت کشاورزان و بازاریابی محصول تولیدی را بهبود بخشید و معیشت جامعه محلی را به‌خوبی ارتقاء داد.

یکی از مهمترین کارکردهای نهادی که در راستای شکل‌گیری مؤثر این ساختار حمایتی (بنگاه‌های کوچک و متوسط) باید مورد توجه قرار گیرد، تقویت و سازماندهی بازارهای کارآمد خرید و اجاره اراضی کشاورزی و توسعه قراردادها و چارچوب‌های قانونی شفاف است تا در نهایت رابطه برده‌برد بین جامعه محلی و کارآفرین شکل بگیرد. بازارهای کارآمد خرید و اجاره اراضی کشاورزی، بستر را برای ورود متخصصان به عرصه تولید و مدیریت یکپارچه اراضی در قالب بنگاه‌های کوچک و

1 Selective coding

متوسط فراهم می‌کند. شناسایی کارآفرینان، حمایت از ایشان و ارائه طرح و خدمات تحقیقاتی و مشاوره‌ای، می‌تواند در شکل‌گیری و موفقیت این نهادها مؤثر باشد.

همان‌طور که گفته شد، در حوزه تحقیق و توسعه کشاورزی، تقریباً همه تحقیقات کشاورزی کشور دولتی و عرضه‌محور بوده و در بخش غیردولتی، ساختارسازی کافی برای ایجاد و توسعه تشکلهای تحقیق و توسعه‌ای صورت نگرفته است که اقدامات پژوهشی آنها مبتنی بر واقعیت‌ها و مشکلات واحدهای تولیدی باشند. در صورت ایجاد نهادهای مناسب در این خصوص، بنگاه‌های کوچک و متوسط می‌توانند خوراک علمی خود را از نهادهای مذکور به عنوان قطب علمی دریافت کنند. از سوی دیگر، تشکیل مراکز خصوصی تحقیق و توسعه کشاورزی در گرو برخورداری تولید از صرفه مقیاس و سازماندهی کشاورزی خرده‌مالکی است. تشکیل بنگاه‌های کوچک و متوسط، این صرفه را ایجاد می‌کند و برای تحقیقات کاربردی، تقاضا را افزایش می‌دهد. همچنین خدمات مالی و بیمه‌ای مناسب این بنگاه‌ها باید به طور شایسته ارائه شود. ایجاد پیوند بین نهاد ارائه‌دهنده خدمات مالی به کارآفرینان و نهاد مشاوره و نظام تحقیق و نوآوری ضروری است تا پروژه‌های مورد حمایت مالی از تأیید علمی برخوردار باشد. البته ممکن است خدمات مالی و مشاوره و تحقیقاتی توسط یک نهاد ارائه شود (به مانند تجربه بنیاد برکت).

بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتایج حاصل از پژوهش نشان داد، توجه به شش حوزه در تقویت ظرفیت نهادی غیردولتی بخش کشاورزی و طراحی نقشه راه مربوطه، می‌تواند زمینه لازم برای توسعه کشاورزی خرده‌مالکی را فراهم آورد.

- توسعه بنگاه‌های کوچک و متوسط با محوریت کارآفرینان، در رأس برنامه نهادسازی حوزه غیردولتی بخش کشاورزی باید قرار گیرد. این بنگاه‌ها می‌توانند با تقویت و استقرار زنجیره ارزش، در قالب کشاورزی قراردادی، با کشاورزان محلی برای تأمین مواد خام، قرارداد بسته و نهادهای خدمات مورد نیاز را به ایشان ارائه دهند و حتی آنان را وارد زنجیره ارزش کنند. از این‌رو حمایت از کارآفرینان به‌منظور تشکیل بنگاه‌های کوچک و متوسط در صورت مدیریت و نظارت، می‌تواند

الگوسازی نهادهای مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی ...

به‌خوبی سبب فقرزدایی و توانمندسازی کشاورزان خرده‌مالک شود. از سوی دیگر، دولت باید زمینه لازم برای شکوفایی استعدادهای کارآفرینانه را فراهم کند. در این صورت، سوق دادن وام‌های تولیدی خاص به کارآفرینان جای اشکال نخواهد بود، چرا که به فرمایش حضرت علی (ع) «بخشیدن مال در غیر موردش تبذیر و اسراف است...» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۲۶). علاوه بر این، مطمئناً اعطای کمک و وام و یارانه‌های خاص برای فقرزدایی و تأمین نیازهای اساسی مقوله ضروری است که در کنار توجه به کارآفرینان، باید در دستور کار باشد.

ایجاد بنگاه‌های کوچک و متوسط، در قالب توسعه کشاورزی قراردادی باید مد نظر قرار گیرد. پیشنهاد می‌شود، واگذاری اراضی کشاورزی و منابع طبیعی به بخش غیردولتی، در چارچوب تشکیل چنین بنگاه‌هایی صورت گیرد که ارتباط منسجم با جامعه محلی داشته و زنجیره ارزش را مستقر می‌نمایند. وزارت جهاد کشاورزی و وزارت کار باید برنامه جامع و مشترکی را برای توسعه بنگاه‌های کوچک و متوسط کشاورزی و ایجاد نظام کارفرمایی در قالب آن و سازماندهی کشاورزی خرده‌مالکی داشته باشند.

- به رسمیت شناختن حقوق مالکیت کشاورزان و توسعه بازارهای کارآمد اجاره و خرید اراضی کشاورزی، نقش بسزایی در انتقال مدیریت اراضی از افراد کم‌توان‌تر به اشخاص با بهره‌وری بالاتر و نهایتاً توسعه بنگاه‌های کوچک و متوسط خواهد داشت. لذا تدوین نظام پیمانکاری کشاورزی که در آن چارچوب‌های قانونی بازارهای اجاره و خرید زمین، به صورت جامع تدوین شده باشد، برای تحقق توسعه کشاورزی بسیار ضروری است و باید یکی از اجزاء مهم دستور کار توسعه و تکامل ظرفیت نهادی غیردولتی در بخش کشاورزی تلقی شود. چیپیکا و ویلسون^۱ (۲۰۰۶)، بورلاکس و همکاران^۲ (۲۰۱۳) و کلیویتز و هانسن^۳ (۲۰۱۴) نیز به اهمیت این نهادها در دستیابی به نوآرهای پایدار، توسعه اقتصادی و کاهش فقر اشاره نموده‌اند.

- طبق نتایج، یکی از مشکلات جدی که در مسیر توسعه کشاورزی دانش‌بنیان وجود دارد، فقدان مراکزی است که با توجه به قابلیت‌های سرزمینی و ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی نقاط مختلف

1 Chipika & Wilson
2 Bourlakis & et al
3 Klewitz & Hansen

توسعه روستایی، دوره پنجم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۲

کشور، برنامه و ایده‌های مناسب و کارآفرینانه در بخش کشاورزی ارائه دهند. بنابراین تشکیل و گسترش مراکز کارآفرینی مانند باشگاه اشتغال در نواحی مختلف کشور برای تحقق توسعه دانش‌بنیان کشاورزی بسیار ضروری است. این مراکز از طریق ارائه ایده‌های کسب و کار به بنگاه‌های کوچک و متوسط، نقش مهمی را در موفقیت آن‌ها می‌توانند داشته باشند.

- از دیگر نهادهایی که می‌تواند تأثیر چشم‌گیری بر کشاورزی خرده‌مالکی داشته باشد، نظام تحقیق، توسعه و تشویق نوآوری‌های بومی است. شریف‌زاده و همکاران (۱۳۸۶) نیز در پژوهش خود به نقش‌آفرینی این نوع نظام‌ها در تحقیقات و فناوری کشور اشاره نموده‌اند. بر اساس مطالعات انجام شده، در حال حاضر در بخش کشاورزی، تحقیقات کاربردی اندکی وجود دارد که منجر به بهبود تولید و به‌کارگیری فناوری‌های بومی متناسب با شرایط کشت کشور شود. در بخش غیردولتی تشکلهای چندانی وجود ندارد که به طور مداوم در خصوص مشکلات مختلف نظام‌های بهره‌برداري پژوهش انجام دهند و دانش و فناوری مناسبی برای رفع آن‌ها ارائه نمایند. لازم به ذکر است که وجود مراکز تحقیق و توسعه کارآمد، در عین حالی که می‌تواند در هدایت بنگاه‌های کوچک و متوسط مؤثر باشد، از سوی دیگر، این بنگاه‌ها نیز قادر خواهند بود برای رفع نیازهای خود در ابعاد مختلف از تولید تا بازاریابی، تحقیق و توسعه انجام دهند. در این بین، دانش بومی کشاورزان که به گفته کارشناسان «به‌خوبی می‌تواند در توسعه پایدار کشاورزی نقش‌آفرین باشد» نیز باید در دستور کار ویژه نظام تحقیق و توسعه قرار گیرد.

- نهادهای شناسایی کارآفرینان و ایجاد فضای توانمندساز، از دیگر نهادهای لازم جهت دستیابی به توسعه کشاورزی خرده‌مالکی است. بررسی‌ها نشان می‌دهد این نهادها می‌توانند پس از شناسایی کارآفرینان، آنان را به نهادهای مشاوره‌ای و ارائه طرح ایده و یا نهادهای مالی - بیمه‌ای معرفی نمایند تا حمایت‌های لازم از آنان صورت بگیرد. در این راستا دولت می‌تواند برای تشکیل مراکز کارآفرینی کشاورزی، از توان بخش خصوصی یا مؤسسات عمومی مربوطه استفاده کند، به شرطی که حمایت‌های لازم از آن‌ها را به نحوی اعمال کند که از قدرت لازم به منظور تسهیل فضای کسب‌وکار برای کارآفرینان برخوردار باشند. از سوی دیگر یافته‌ها نشان داد توسعه بنگاه‌های کوچک و متوسط می‌تواند در ایجاد بستر مناسب برای شناسایی و به‌کارگیری کارآفرینان مؤثر باشد. پریتهچارد و

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Younes Nourbakhsh

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

الگوسازی نهادهای مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی ...

همکاران^۱ (۲۰۰۷) نیز در پژوهش خود به اهمیت شناسایی کارآفرینان مزارع خانوادگی پرداخته و آنان را عاملی جهت رشد و توسعه کشاورزی معرفی نموده است.

- تحلیل‌های میدانی انجام شده نمایانگر آن است نهادهای مالی و بیمه‌ای مناسب از دیگر نهادهای غیردولتی مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده مالکی می‌باشند. در پژوهش‌های وگرن^۲ (۲۰۱۲)، حسن‌زاده (۱۳۸۴) و اووین^۳ (۲۰۰۰) نیز به این موضوع پرداخته شده است. یکی از الزامات توسعه کسب و کارهای کشاورزی کوچک و متوسط، وجود نهادهای مالی انعطاف‌پذیر و چابک است که به معنای واقعی کلمه خطرپذیر بوده و به توسعه کارآفرینی بپردازند. همان‌طور که نتایج نشان داد، نمی‌توان از یک ساختار بانکی برای شرکت‌های اقتصادی بزرگ و متوسط و کوچک استفاده کرد و هر کدام ساختار خاص خود را می‌طلبند. نهادهای مالی مخصوص بنگاه‌های اقتصادی کوچک و متوسط تیم‌هایی دارند که کارآفرینان واقعی را شناسایی می‌کنند. این نهادها علاوه بر شناسایی کارآفرینان و حمایت از آنان، می‌توانند سرمایه‌های سرگردان و سرمایه‌های افراد علاقه‌مند را جذب کرده و بین کارآفرینان و سرمایه‌گذاران پیوند برقرار کنند. به‌طور کلی ساختار تأمین مالی شرکت‌های اقتصادی متوسط و کوچک باید رویکردها و سازوکارهای مناسبی برای شناسایی و حمایت از کارآفرینان، احراز صلاحیت اصولی متقاضیان، شراکت و نظارت بر آنان، انعطاف‌پذیری و درک حساسیت‌های تولید و واکنش سریع نسبت به آن داشته باشد. از این‌رو پیشنهاد می‌شود ساختار مالی مخصوص به بنگاه‌های اقتصادی کوچک و متوسط کشاورزی در کشور با استفاده از ظرفیت‌های موجود به‌ویژه صندوق‌های غیردولتی حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، واحدهای اعتباری تعاونی‌های روستایی و صندوق تعاون روستایی ایرانیان ایجاد شود. این ساختار مالی، می‌تواند با انتشار اوراق بهادار مزارعه و مساقات، سرمایه‌های نقدی اشخاص حقیقی و حقوقی را جذب نموده و به وکالت از طرف ایشان، اراضی و واحدهای کشاورزی مناسب را احداث یا خریداری کند. نهادهای مربوطه در مرحله بعد، واحدهای تولید کشاورزی را به وکالت از طرف خریداران اوراق بهادار، بر اساس قراردادهای مزارعه و مساقات، برای بهره‌برداری به متخصصان کشاورزی واگذار می‌نمایند. در نهایت، نهادهای مذکور باید سهم

1 Pritchard & et al

2 Wegren

3 Uvin

خریداران اوراق را از محل تولید کشاورزی اخذ نموده و پس از کسر حق الوکاله خود، آن را بین صاحبان اوراق توزیع کنند. همچنین این نهادها باید در توسعه الگوهای کارآمدتر بیمه محصولات کشاورزی از قبیل بیمه درآمدی به‌ویژه برای محصولات کشاورزی باارزش افزوده بالاتر و کاربرتر نقش‌آفرینی نمایند.

لازم به ذکر است، در سطح روستاها، کارکردهای فوق را یک نهاد نیز می‌تواند انجام دهد و لزوماً در سطح صف نباید به دنبال ایجاد نهادهای متعدد بر خلاف صرفه مقیاس و صرفه‌جویی در هزینه‌های زیربنایی بود. بلکه در اینجا تأکید بر تبیین کارکردهایی است که در حال حاضر هیچ نهادی در بخش غیردولتی عهده‌دار آنها نیست، با وجود اینکه در ارتقاء کشاورزی خرده‌مالکی بسیار اهمیت دارند. به‌طور کلی، برنامه‌ریزان و مسئولان باید زمینه را برای ارائه مناسب کارکردهای مذکور به منظور شکل‌گیری و حمایت از بنگاه‌های کوچک و متوسط فراهم آورند. مأموریت و نقش هر یک از اجزاء شبکه نهادهای غیردولتی موجود مانند نظام مهندسی کشاورزی و نظام صنفی کارهای کشاورزی، تعاونی‌های تولید و روستایی و صندوق‌های غیردولتی حمایت از توسعه کشاورزی باید با توجه به کارکردهای مذکور، تعریف شود و این نهادها تغییرات لازم را در خود ایجاد کنند. در صورت ضرورت می‌توان نهادهای جدید را در ارتباط با شبکه موجود، در سطوح جغرافیایی مختلف ایجاد کرد.

سپاسگزاری

این مقاله، مستخرج از طرح پژوهشی تحت عنوان «تبیین راهکارهای بهبود همزمان پیشرفت و عدالت در توسعه کشاورزی ایران، با تأکید بر سازماندهی مناسب نیروی کار کشاورزی» است که با حمایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی انجام شد. در اینجا لازم است از حمایت‌های مسئولان محترم این مرکز، تقدیر و تشکر گردد.

منابع

پورطاهری، مهدی؛ سجاسی‌قیداری، حمداله و صادقلو، طاهره. (۱۳۸۹). سنجش و اولویت بندی پایداری اجتماعی روستایی، با استفاده از تکنیک رتبه‌بندی بر اساس تشابه به حل ایده‌آل فازی (مطالعه موردی دهستان حومه بخش مرکزی شهرستان خداآباد). فصلنامه پژوهش‌های روستایی. ۱(۱): ۱-۳۳.

الگوسازی نهادهای مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده‌مالکی ...

- حسن‌زاده، علی. (۱۳۸۴). توسعه خدمات مالی - اعتباری و نهادهای مالی غیربانکی با تاکید بر بخش روستایی. جستارهای اقتصادی. ۲(۳): ۶۱-۹۶.
- دهقان‌نژاد، مرتضی. (۱۳۸۵). موانع نهادی توسعه نیافتگی (فقدان امنیت مالی). مجله دانشکده علوم اداری و اقتصاد دانشگاه اصفهان. ۱۸(۲): ۵۳-۷۱.
- شریف‌زاده، ابوالقاسم؛ حسینی، سید محمود؛ کلانتری، خلیل. و اسدی، علی. (۱۳۸۶). ضرورت‌های نهادی ساماندهی تحقیقات کشاورزی در نظام تحقیقات و فناوری کشور. ماهنامه جهاد. (۲۷۶): ۱۴۱-۱۶۵.
- صلصالی، مهوش؛ فخرموحدی، علی. و چراغی، محمد علی. (۱۳۸۶). تحقیق گراند تئوری در علوم پزشکی (فلسفه و اصول کاربردی): نشر بشری. تهران، ایران
- فال‌سلیمان، محمود و حجی‌پور، محمد. (۱۳۹۰). واکاوی میزان پایداری سازمان‌های مردم نهاد در مناطق روستایی؛ تجربیات پروژه بین‌المللی ترسیب کربن در استان خراسان جنوبی. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی. ۲۰(۲۳): ۱۰۷-۱۲۷.
- متوسلی، محمود. و نیکونستی، علی. (۱۳۹۰). تغییر نهادی. فصلنامه علمی پژوهشی برنامه‌ریزی و بودجه. ۱۶(۳): ۶۸-۵۱.
- نهج‌البلاغه. ترجمه علی شیرزوانی. (۱۳۸۵). انتشارات مؤسسه دارالعلم.

- Blanc, J. & Kledal, P. (2012). The Brazilian organic food sector: Prospect and constrains of facilitating the inclusion of smallholder. *Journal of Rural studies*. 28(1): 142-154.
- Bourlakis, M., Maglaras, G., Aktas, E., Gallear, D. & Fotopoulos, Ch. (2013). Farm size & sustainable performance in food supply chains: insight from Greek SMEs. *International Journal of Production Economics*. Available online 30 December.
- Bowen, G. A. (2006). Grounded theory and sensitizing concepts. *International Journal of qualitative method*. 5(3): 1-9.
- Chipika, S. & Wilson, G. (2006). Enabling technological learning among light engineering SMEs in Zimbabwe through networking. *Journal of Technovation*. 26(8): 969-979.
- Dorward, A., Kydd, J., Morrison, J. & Urey, I. (2004). A Policy Agenda for Pro-Poor Agricultural Growth. *World Development*. 32(1): 73-89.
- Ficher, F. (2000). *Citizens experts and the environment: the politics of local knowledge*. Duke University Press, Durham.
- Hatzius, T. (2000). Nature and institutions as goods? On the nature of goods in sustainable rural development. *Universitat Heidelberg. Forschungsstelle Fur Internationale Agrar- Und Wirtschaftsentwicklung. Diskussionsschriften*, 70: 1-34.
- Hazell, P. & Poulton, C. (2010). The future of small farms: trajectories & policy priorities. *Journal of World development*. 38(10): 1453-1520.
- Klewitz, J. & Hansen, E. G. (2014). Sustainability-oriented innovation of SMEs: a systematic review. *Journal of Cleaner Production*. 65(15): 57-75.

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Younes Nourbakhsh

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

- Markelova, H., Meinzen-Dick, R. & Hellin, J. & Dohrn, S. (2009). Journal of Food Policy. 34(1): 1-7.
- Nyagumbo, I. & Rurinda, J. (2012). An appraisal of policies and institutional frameworks impacting on smallholder agricultural water management in Zimbabwe. Journal of *Physics and Chemistry of the Earth, Parts A/B/C* (47, 48): 21-32.
- Polulton, C., Dorward, A. & Kydd, J. (2010). The Future of Small Farms: New Directions for Services, Institutions, and Intermediation. Journal of World development. 38(10): 1413-1428.
- Pritchard, B., Burch, D. & Lawrence, G. (2007). Neither family nor corporate family: Australian tomato growers as farm family entrepreneurs. Journal of Rural Studies. 23(1): 75-87.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques. Newbury Park, CA: Sage.
- Uvin, P. (2000). Think large & act Small: toward a new paradigm for NGO scaling up. Journal of world development 28(8): 1409-1419.
- Wegren, S. K. (2012). Institutional impact and agricultural change in Russia. Journal of Eurasian Studies. 3(2): 202-193.
- World Bank. 2007. WDR 2008: Agriculture for development.

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb   **Director in Charge:** Dr. Younes Nourbakhsh

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh   **Index:** www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981   **Website:** www.jrd.ut.ac.ir   **Email:** jrd@ut.ac.ir